

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ЦІННОСТЕЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

IMPLEMENTATION OF THE BASIC VALUES OF THE CONSTITUTIONAL ORDER IN THE ASPECT OF ENSURING NATIONAL SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE

Кушніренко О.Г., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено аналізу основних доктринальних підходів до розуміння базових цінностей конституційного ладу України та їх реалізації у сфері національної безпеки і оборони України. Указується на значущість проблематики розуміння конституційного ладу та його засад, а також закріплених у ньому цінностей.

Акцентується увага на тому, що серед цінностей конституційного ладу можна виокремити ті цінності, що пов'язані з національною безпекою і обороною України. Проте наголошується на тому, що наведені цінності не повинні суперечити іншим цінностям конституційного ладу України, зокрема свободі, гуманізму тощо. Це пов'язано з тим, що безпекові й оборонні питання апіорі передбачають певні обмеження, у тому числі й у правах і свободах людей. Саме у зв'язку з цим повинен бути забезпечений збалансований підхід у цьому питанні.

Відзначається, що основними принципами, які встановлюють порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони України, є такі: 1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість і дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки та оборони; 2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях із підтримання миру й безпеки, міждержавних системах і механізмах міжнародної колективної безпеки; 3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Вочевидь, у цих принципах відтворено деякі базові цінності конституційного ладу, серед яких передусім варто назвати верховенство права, законність і дотримання норм міжнародного права.

На підставі викладеного робиться висновок, що наведені принципи конституційного ладу України суттєво відбивають основні цінності конституційного ладу України, а також поступово стають цінностями такої організації, як сектор безпеки і оборони України, яка за своїм функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз.

Ключові слова: конституційний лад України, засади конституційного ладу України, конституційні цінності, основні цінності конституційного ладу, сфера забезпечення національної безпеки та оборони України.

The article is devoted to the analysis of the main doctrinal approaches to understanding the basic values of the constitutional order of Ukraine and their implementation in the field of national security and defense of Ukraine. The importance of the issue of understanding the constitutional order and its principles, as well as the values enshrined in it is pointed out.

Emphasis is placed on the fact that among the values of the constitutional order can be distinguished those values that are related to national security and defense of Ukraine. However, it is emphasized that the stated values should not contradict other values of the constitutional order of Ukraine, in particular, freedom, humanism, etc. This is due to the fact that security and defense issues a priori impose certain restrictions, including on human rights and freedoms. It is in this connection that a balanced approach to this issue must be ensured.

It is noted that the main principles that establish the order of state policy in the field of national security and defense of Ukraine are: 1) the rule of law, accountability, legality, transparency and adherence to the principles of democratic civilian control over the security and defense sector; 2) compliance with international law, participation in the interests of Ukraine in international efforts to maintain peace and security, interstate systems and mechanisms of international collective security; 3) development of the security and defense sector as the main tool for implementing state policy in the areas of national security and defense. Obviously, these principles reproduce some basic values of the constitutional order, among which the rule of law, legality and observance of international law should be mentioned in the first place.

Based on the above, it is concluded that the principles of the constitutional order of Ukraine significantly reflect the basic values of the constitutional order of Ukraine, and gradually become the values of such an organization as the security and defense sector of Ukraine, which by its purpose is to protect Ukraine's national interests threats.

Key words: constitutional order of Ukraine, principles of the constitutional order of Ukraine, constitutional values, basic values of the constitutional order, sphere of ensuring national security and defense of Ukraine.

Сучасний розвиток конституціоналізму характеризується формуванням базових конституційних цінностей, що формують аксіологічне підґрунтя для розвитку як правової держави, так і для утвердження верховенства права. При цьому в контексті розробленої концепції конституційного ладу постає питання про виокремлення в системі конституційних цінностей саме тих цінностей, що фіксують конституційний лад.

Науковим дослідженням правових цінностей загалом і конституційних цінностей зокрема займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Ф. Веніславський, Ангело Роберто Гажліотті, Стівен У. Болл, Р. Кучінік, Шелдон Лідер, П. Любченко, Ю. Тодика, Ю. Ткаченко, І. Яковюк та ін. Проте залишаються неповною мірою з'ясованими питання реалізації цінностей конституційного ладу у сфері забезпечення національної безпеки і оборони України.

Ми виходимо з того, що чинна Конституція України формулює базові (основні) цінності конституційного ладу України передусім у розділі I «Загальні засади». Цей розділ складається з базових засадничих принципів, що є визначальними в житті держави та суспільства. Джор-

дан Дачі задавався питанням, яким чином співвідносяться правові норми та правові цінності, і дійшов висновку, що вони в цьому контексті можуть збігатися [1].

Важливість закріплення ключових цінностей для держави й суспільства саме на рівні засад конституційного ладу зумовлюється потребою забезпечення їх максимальної стабільності та непорушності. Р. Кучінік розглядає цінності конституційного ладу України як систему найважливіших, фундаментальних принципів, що відіграють провідну соціальну роль і мають найбільшу юридичну силу та значущість для особи, суспільства й держави. Саме такі цінності визначають форму та засоби організації публічної влади, констатують статус людини як найвищої соціальної цінності, характеризують Українську державу як державу конституційну з обмеженою державною владою, визначають і гарантують безпосереднє народовладдя [2, с. 55].

Засади конституційного ладу фіксують цілу низку цінностей, що залежно від сфери застосування можна поділити на відповідні групи. Зокрема, можна виділити цінності конституційного ладу України, пов'язані зі статусом

людини та громадянина; з громадянським суспільством, його становленням і подальшим розвитком; із забезпеченням національної державності й організацією та функціонуванням публічної влади, а також з іншими сферами буття (наприклад, із міжнародними відносинами тощо).

Отже, основні цінності конституційного ладу є багатогранними й такими, що концептуально стосуються майже всіх аспектів як державного, так і суспільного буття. Проте постає питання стосовно того, як указані цінності реалізуються в межах такої специфічної сфери, як забезпечення національної безпеки та оборони, адже традиційно вказана сфера передбачає звуження прав і свобод людини та громадянина, з одного боку, а з іншого – збільшення повноважень органів публічної влади, у тому числі й військового командування. Водночас засадам конституційного ладу України забезпечення національної безпеки та обороноздатності приділяють суттєву увагу, отже, із цього погляду можна говорити про ціннісний підхід до вказаних питань.

Розділ I «Загальні засади» містить такі положення, що безпосередньо стосуються сфери забезпечення національної безпеки та оборони України. Зокрема, відповідно до статті 1 і 2 Конституції, України є суверенна й незалежна держава, суверенітет якої поширюється на всю її територію. Остання в межах чинного кордону визнається цілісною та недоторканою. У свою чергу, згідно з частинами 1–3 статті 17 Основного Закону України, захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки й захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація й порядок діяльності яких визначаються законом.

Отже, сфера забезпечення національної безпеки та оборони України знаходить своє закріплення в базових статтях Конституції України, може розглядатися з аксіологічної точки зору. Такий підхід не в останню чергу зумовлений тим, що в разі втрати суверенітету й національної державності держава не зможе забезпечувати свої функції, що може призвести до хаосу в суспільстві. Не випадково, відповідно до частини 1 статті 3 Конституції України, безпека людини розглядається як найвища соціальна цінність, яку переважно забезпечує держава. Безперечно, у забезпеченні безпеки людини бере участь як сама людина, інші люди, суспільство та навіть світова спільнота. Проте, як показує практика, найбільший тягар покладається саме на державу та її органи.

Разом із тим цінності конституційного ладу, пов'язані із забезпеченням національної безпеки та оборони України, не повинні виходити в суперечність з іншими цінностями конституційного ладу України. При цьому варто виходити з того, що конкуренція правових цінностей, так само як і конкуренція правових норм, є окремою проблемою (зокрема, Шелдон Лідер досліджує конкуренцію правових цінностей з точки зору як юридичної, так і соціологічної науки [3], а Стівен У. Болл аналізує співвідношення фактів і правових цінностей [4, с. 17]), але особливого звучання вона набуває саме в контексті забезпечення національної безпеки та обороноздатності. У зв'язку з цим постає питання про реалізацію таких цінностей у межах вказаної сфери.

Передусім необхідно звернути увагу на те, що сфера національної безпеки та оборони України передбачає функціонування сектору безпеки і оборони України зі значним силовим, людським і фінансовим потенціалом. Його використання не за призначенням може завдати значної шкоди суспільству та державі, конституційному ладу України. У зв'язку з цим повинні існувати певні запобіж-

ники для невиходу структурних підрозділів сектору безпеки і оборони за відповідні межі. Такими запобіжниками і є цінності конституційного ладу України (верховенство права, людина як найвища соціальна цінність тощо). Із цього приводу невідповідно Шелдон Лідер правові цінності, що зафіксовані як правові принципи, поділяє на принципи, що стимулюють та обмежувальні принципи [5, с. 363].

Проте існують також і ті запобіжники, що безпосередньо спрямовують діяльність сектору безпеки і оборони України та убезпечують від посягання на інші цінності конституційного ладу. Зокрема, відповідно до статті 1 Конституції, Україна є правовою державою, а органи державної влади (у тому числі й виконавчої, до якої належить сектор безпеки і оборони України) здійснюють свої повноваження в установлених цією Конституцією межах і відповідно до закону (частина 2 статті 6 Основного Закону України). Згідно з частиною 2 статті 19 Конституції, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Проте особливо важливим запобіжником щодо діяльності складників сектору безпеки і оборони України необхідно вважати положення частини 4 статті 17 Основного Закону України, де прямо вказано, що Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їхній діяльності.

Фундаментальність і важливість цього положення не викликає сумнівів і знаходить свою деталізацію та конкретизацію в межах чинного законодавства України. Так, у частинах 6 і 7 статті 1 Закону України «Про Збройні Сили України» вказано, що органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоджання їхній діяльності. Ніякі надзвичайні обставини, накази чи розпорядження командирів і начальників не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій щодо цивільного населення, його майна та навколишнього середовища.

Також варто з'ясувати те, як основні цінності конституційного ладу впливають на діяльність сектору безпеки і оборони України та чи можна їх розглядати як цінності такого утворення. Зокрема, Ангело Роберто Гажліотті аналізує правові цінності як такі цінності, що іманентно властиві організації та невіддільні від неї [6, с. 3].

Відповідно до частини 2 статті 3 Закону України «Про національну безпеку», основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є такі: 1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість і дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили; 2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру й безпеки, міждержавних системах і механізмах міжнародної колективної безпеки; 3) розвиток сектору безпеки та оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони.

Вочевидь, профільний закон відтворює деякі базові цінності конституційного ладу та подає їх як принципи реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. Серед них варто виділити передусім такі цінності конституційного ладу:

1. Верховенство права, яке зафіксоване в статті 8 Конституції України. Цей принцип розглядається як важлива цінність з огляду на його значущість, особливо в межах

правотворчої та правозастосовної діяльності (передусім судово правозастосування). Особливо гостро стоїть питання щодо реалізації верховенства права при створенні законів та інших підзаконних нормативно-правових актів у сфері національної безпеки й оборони з огляду на застаріле законодавство та велику кількість рудиментарних положень.

2. Законність як принцип конституційного ладу та його цінність, що зафіксована в частині 2 статті 19 Конституції України, набуває особливої значущості у сфері діяльності складників сектору безпеки і оборони України. Суттєва значущість реалізації цього принципу набуває в діяльності органів військового управління всіх рівнів при створенні й ухваленні актів військового управління як правотворчого характеру, так і правозастосовного. Із цього приводу варто звернути увагу й на статтю 60 Конституції України, яка деталізує таку цінність конституційного ладу, як законність. У ній установлено, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання й виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

3. Дотримання норм міжнародного права як принцип забезпечення національної безпеки й оборони корелює з відповідними цінностями конституційного ладу,

що передбачають міжнародний складник його засад (статті 9 і 18 Основного Закону України).

Отже, наведені принципи реалізації державної політики у сфері національної безпеки й оборони України суттєвим чином відбивають основні цінності конституційного ладу України, а також, висловлюючись словами Анґело Роберто Ґажліотті, стають цінностями такої організації, як сектор безпеки і оборони України, яка за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від цілої низки найрізноманітніших загроз. З допомогою деталізації цінностей конституційного ладу в чинному безпековому й оборонному законодавстві поступово формується практика сприйняття таких цінностей усіма складниками сектору безпеки й оборони України (силами безпеки, силами оборони, складниками оборонно-промислового комплексу, а також громадянами та громадськими об'єднаннями, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки). Варто констатувати той факт, що цей процес не є швидким і безпроблемним, з огляду на консервативність державних структур, що охоплює сектор безпеки й оборони України, поширеність у їх підрозділах рудиментарних практик. Саме тому повинні й далі вживатися відповідні заходи щодо поширення цінностей конституційного ладу України в межах багатогранної практики діяльності всіх складників сектору безпеки та оборони України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Jordan Daci Legal Principles, Legal Values and Legal Norms: are they the same or different? / Academicus International Scientific Journal MMX (2). URL: https://www.researchgate.net/publication/307795533_Legal_Principles_Legal_Values_and_Legal_Norms_are_they_the_same_or_different.
2. Кучнік Р.В. Цінності конституційного ладу України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 3. Том 1. С. 54–57.
3. Sheldon Leader Legal science, social science, and the problem of competing values. *Dans Droit et société*. 2010. № 2 (n 75). P. 363–378.
4. Stephen W. Ball Facts, Values, and Interpretation in Law: Jurisprudence from Perspectives in Ethics and Philosophy of Science. *The American Journal of Jurisprudence*. 1993. Volume 38. Issue 1. P. 15–61.
5. Sheldon Leader Legal science, social science, and the problem of competing values. *Dans Droit et société*. 2010. № 2 (n 75). P. 363–378.
6. Angelo Roberto Gaglioti Legal Values as Organisational Values. *European Journal of Economics, Law and Politics*. ELP December, 2018 edition. Vol. 5. № 4. P. 3–8.